

Δίον. Ξαναδιαβάζοντας τους περιηγητές

Η εμφάνιση Ευρωπαίων περιηγητών στα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα στον ελληνικό χώρο ανέσυρε από τη λήθη το Δίον, το θρησκευτικό κέντρο της αρχαίας Μακεδονίας. Τα οδοιπορικά τους αποτελούν πολύτιμες πηγές για την ιστορία του τόπου, καθώς η ταξιδιωτική αφήγηση συνυφαίνεται με περιγραφές του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, με πληροφορίες για τους οικισμούς που διαδέχθηκαν το Δίον και με αναφορές στην τύχη των υλικών καταλοίπων της αρχαίας πόλης. Το κείμενο που ακολουθεί δεν περιλαμβάνει τον William Martin Leake, στον οποίο οφείλεται η βέβαιη ταύτιση των ερειπίων της αρχαίας πόλης, ούτε τον Léon Alexandre Heuzey, με τον οποίο εγκαινιάζεται ουσιαστικά η περίοδος της αρχαιολογικής έρευνας στο Δίον, γιατί το έργο τους είναι ευρύτατα γνωστό. Αντίθετα, παρουσιάζονται άλλα, λιγότερο γνωστά περιηγητικά κείμενα, τα οποία εμπλουτίζουν με νέα στοιχεία την υπάρχουσα βιβλιογραφία¹.

Η παλαιότερη αναφορά στον ερειπιώνα του Δίου συναντάται στο οδοιπορικό του Ολλανδού περιηγητή Joris van der Does, γνωστού ως Georgius Dousa. Ο Dousa, ο οποίος δεν ταξίδεψε ποτέ στην περιοχή του Ολύμπου, δημοσίευσε εταξύ άλλων δέκα επιτύμβιες επιγραφές που βρισκόταν στα τέλη του 16^{ου} αιώνα στην Κουντουριώ-

τισσα, ένα χωριό που απέχει μόλις 8 χιλιόμετρα από το Δίον: «ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Πέτρας πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης ἐν χώρᾳ Κουντουριώτισσα καλουμένη, ὅπου πόλις ἐγένετο Παυρίσιον»². Όπως δηλώνει ο ίδιος, τα κείμενα των επιγραφών αυτών είχε αντιγράψει ο πρωτονοτάριος του Οικουμενικού Πατριαρχείου Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, τον οποίο είχε γνωρίσει ο Dousa, όταν επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη το 1597³. Τρεις από αυτές τις επιγραφές εντοπίστηκαν τα νεότερα χρόνια χαραγμένες σε επιτύμβιους βωμούς στον περίβολο του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Κουντουριώτισσα⁴. Η ανεύρεσή τους επιβεβαιώνει την παρουσία του Ζυγομαλά στην Πιερίδα⁵ και δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στη μαρτυρία του για την προέλευση των βωμών από την πόλη Παυρίσιον, η οποία αποτελούσε μέχρι πρότινος τη μοναδική μνεία αυτού του οικισμού. Η ύπαρξη του οικισμού επιβεβαιώθηκε με τη δημοσίευση του τιμαριωτικού φορολογικού καταστίχου MM10 του σαντζακίου των Τρικάλων, που καταρτίστηκε το 1454/5, λίγα χρόνια μετά την κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Οθωμανούς. Στο κατάστιχο αναφέρονται τα χριστιανικά χωριά Konduryotisa και Pavnizi, τα οποία αποτελούσαν εξ ημισείας τμήματα των τιμαριών δύο Οθωμανών σπαχήδων⁶.

1. Για την πρόσκληση συμμετοχής στην ημερίδα ευχαριστώ θερμά την καθηγήτρια Αρχαιολογίας Σεμέλη Πινυιάτογλου. Με την παρούσα ανακοίνωση δόθηκε η δυνατότητα παρουσίασης αρχαιολογικού υλικού που συγκεντρώνεται τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο της ανασκαφής του Δίου. Για την πρόσβαση στο Αρχείο Fred Boissonnas και την άδεια προβολής των φωτογραφιών του Boissonnas οφείλονται ευχαριστίες στο Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης.

2. Dousa 1599, 105-106. Για το ταξίδι του Dousa βλ. Yerasimos 1991, 425-426.

3. Dousa 1599, 91: «*Sciebam te has Επιγραφάς non aspernaturum, quae partim à me e monumentis antiquis erutae, partim a Theodosio Zygomalá in hoc studiorum genere haud tralatitè versato in aliis Graeciae locis descriptae sunt*». Ο Θεοδόσιος Ζυγομαλάς ήταν γνωστός για την αγάπη του προς την αρχαιότητα και την ενασχόλησή του με την αντιγραφή χειρογράφων. Σχετικά βλ. Legrand 1889, 134-135. Για τη συνεργασία Dousa και Ζυγομαλά βλ. Omont 1897, 67-70 και Rhody 2010, 136-137.

4. α) Δήμιτσας 1896, 149 (αρ. 185), β) Kazazis 1989α, 21-33, υποσ. 3 και Kazazis 1989β, 271, σημ. 2, γ) Kazazis 1989β, 278-279 (no. 4).

5. Είναι πολύ πιθανό ο Ζυγομαλάς να διέσχισε την περιοχή του Δίου πηγαίνοντας από την Κουντουριώτισσα στη Μονή της Αγίας Τριάδας στον Όλυμπο, την οποία αναφέρει σε επιστολή του του 1578 προς τον Stefan Gerlach. Βλ. Δυοβουνιώτης 1923, 26-27, 152, 159.

6. Delilbasi & Arıkan 2001, τόμ. 1, 63-67.

Το τοπωνύμιο Pavnisi συνέδεσε πρώτος με το Δίον ο Heuzey, ο οποίος θεώρησε ότι ήταν παραφθορά του υδρωνυμίου Patavnysi που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι της Μαλαθριάς για μία βαθιά πηγή κοντά στα αρχαία ερείπια⁷. Νεότεροι ερευνητές θεωρούν ότι το Παυρίσιον αποτελούσε επανίδρυση του Δίου και το συνδέουν με την παρουσία του ναού του Αγίου Δημητρίου στην ανατολική παρυφή του σημερινού αρχαιολογικού χώρου⁸. Ωστόσο, η ανέγερση του μεταβυζαντινού ναού είναι πιθανότερο να σχετίζεται με τον πεδινό οικισμό της Μαλαθριάς, που αναφέρεται μαζί με άλλα χωριά της Πιερίας σε φορολογικό κατάστιχο του 1485 ως τμήμα του ζιαμετίου του Πλαταμώνα⁹.

Ο πρώτος Ευρωπαίος περιηγητής που αναφέρει αρχαία ερείπια στην περιοχή της Μαλαθριάς ήταν ο Louis-Auguste Feris, μετέπειτα βαρώνος Félix de Beaujour, πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη, ο οποίος ταξίδεψε στον ελληνικό χώρο μεταξύ 1787 και 1797¹⁰. Ο Beaujour έφθασε στην περική πεδιάδα από το νότο και σταμάτησε στην περιοχή που βρίσκεται σήμερα το λιμάνι του Λιτοχώρου. Εκεί, κοντά στην εκβολή ενός ποταμού, τον οποίο ταύτισε με τον Βαφύρα, παρατήρησε την ύπαρξη αρχαίων καταλοίπων. Επίσης είδε ένα χωριουδάκι, πιθανότατα έναν καλυβικό οικισμό, τον οποίο αποκαλεί Standia, ονομασία που αποτελεί επιβίωση του ονόματος της πόλης του Δίου στα μεσαιωνικά χρόνια¹¹.

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα είναι βέβαιο ότι δεν

υπήρχε οικισμός Standia, ούτε στην ακτή ούτε στην περική ενδοχώρα. Κατηγορηματική μάλιστα είναι η δήλωσή του Leake για την ανυπαρξία του τοπωνυμίου αυτού, τουλάχιστον σε σχέση με τα ερείπια του Δίου¹². Η χρήση του από τον Beaujour οφείλεται προφανώς στην αναπαραγωγή πληροφοριών από ευρωπαϊκούς χάρτες της εποχής, στους οποίους το τοπωνύμιο εμφανίζεται πάντοτε πάνω στην ακτογραμμή με διάφορες μορφές, όπως Standia, Stan-Dia, Stadia, Dia¹³. Μέχρι τη δημοσίευση του σημαντικότερου τοπογραφικού έργου του Leake, που έθεσε τέλος στην αναζήτηση της θέσης του αρχαίου Δίου, στην ευρωπαϊκή χαρτογραφία και γεωγραφία επικρατούσε η άποψη ότι το μακεδονικό Δίον βρισκόταν στην ακτή του Θερμαϊκού κόλπου, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στα νεότερα χρόνια. Την πληροφορία αυτή επαναλαμβάνει επίσης ο Frédéric-François Guillaume de Vaudoncourt, Γάλλος αξιωματικός ο οποίος βρέθηκε το 1807 με υπηρεσιακή αποστολή στην αυλή του Αλή πασά. Στην περιγραφή της επικράτειας του πασά των Ιωαννίνων, και στον αντίστοιχο χάρτη που σχεδίασε ο ίδιος, ο Vaudoncourt ταύτισε τη θέση του Δίου με ορατά ερείπια ανάμεσα στα χωριά Standia και Syara¹⁴. Οι μαρτυρίες των δύο Γάλλων περιηγητών για την ύπαρξη διάσπαρτων αρχαιοτήτων κοντά στην ακτή, φαίνεται να επιβεβαιώνονται από τα ευρήματα ρωμαϊκών χρόνων που εντοπίστηκαν από την ΙΣΤ' Εφορεία Αρχαιοτήτων στην ευρύτερη περιοχή του λιμανιού του αρχαίου Δίου¹⁵. Σε μικρή απόσταση άλ-

7. Heuzey 1860, 143, υποσ. 2.

8. Μαρκή 2011, 437-438. Πρβλ. Παπαθανασίου 2002, 749 και υποσ. 39 και Γουϊδής 2015, 321-325.

9. Σαλακίδης - Θεοχαρίδης 2014, 83-87, 228-229.

10. Beaujour 1829, 189-191.

11. Παντερμαλής 1989, 6. Πρβλ. D'Anville 1757, 26: «J'y reconnois dans un lieu appelé vulgairement Stan-Dia, ce qui dérive d'is-ten-Dian, l'ancienne ville de Dium».

12. Leake 1814, 422.

13. Οι χάρτες, τους οποίους χρησιμοποιούσαν συνήθως οι περιηγητές, ήταν δύο ειδών: είτε «ιστορικοί», που απεικόνιζαν το οικιστικό δίκτυο της αρχαίας Μακεδονίας με βάση τις αρχαίες πηγές, όπως π.χ. ο χάρτης του G. de l'Isle, *Graeciae pars septentrionalis*, Paris 1708, είτε «σύγχρονοι», οι οποίοι, βασισμένοι κυρίως σε πορτολάνους και ταξιδιωτικά οδοιπορικά, αναπαρήγαγαν πληροφορίες για τους παραλιακούς οικισμούς και τα λιμάνια, όπως π.χ. ο χάρτης του J. B. Bourguignon d'Anville, *Les Côtes de la Grèce et l'Archipel*, Paris 1756. Κατάλογο χαρτών με τις διάφορες μορφές του τοπωνυμίου βλ. Παπαθανασίου 2002, 746-749, υποσ. 33, 35, όπου διατυπώνεται η άποψη ότι το τοπωνύμιο Standia σχετίζεται με το λιμάνι του αρχαίου Δίου.

14. Vaudoncourt 1816, 146-147: «Syara corresponds to the ancient Beye. Standia has been built out of the remains of Dium, part of the ruins of which are still seen between the latter village and Syara». Ο χάρτης *Carte générale de la Turquie d'Europe à la droite du Danube ou des beglerbegliks de Roum Jli, Bosna et Morée: dressée d'après les meilleurs observations astronomiques, itinéraires, cartes particulières & reconnaissances existantes jusqu'à ce jour* εκδόθηκε στο Μόναχο το 1818.

15. Πουλάκη-Παντερμαλή 2001, 341-342.

λωστε, η ανασκαφική έρευνα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης έφερε στο φως το ιερό της Αρτέμιδος Βαφυρίας, σημαντική ένδειξη για την ύπαρξη επιρείου στις εκβολές του ναυσίπορου ποταμού Βαφύρα¹⁶.

Αντίθετα με τους χαρτογράφους της εποχής του ο Beaujour, βασισμένος στη μαρτυρία του Θουκυδίδη για τη θέση του Δίου στην περική ενδοχώρα, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι στην παραθαλάσσια θέση Standia δεν βρισκόταν το Δίον, αλλά μάλλον το λιμάνι της αρχαίας πόλης. Αναζητώντας τη θέση του Δίου ο Beaujour συνέχισε την εξερεύνησή του προς τα δυτικά, στις υπώρειες του Ολύπου, και έφθασε στην περιοχή της Μαλαθριάς, όπου περιηγήθηκε σε έναν εκτεταμένο ερειπίωνα με πλήθος αρχιτεκτονικών καταλοίπων, για τα οποία συμπέρανε ότι δεν θα μπορούσαν να ανήκουν παρά μόνο σε μία σημαντική πόλη. Παρότι είχε αρκετές ενδείξεις, όπως η γεωμορφολογία του τοπίου, οι πηγές του Βαφύρα, η έκταση και ο όγκος των ερειπίων, δεν κατάφερε να προχωρήσει, πέρα από την απλή εικασία, σε βέβαιη ταύτιση των ερειπίων με το Δίον, καθώς το μόνο μνημείο που αναγνώρισε με βεβαιότητα ήταν το υδραγωγείο¹⁷.

Η παρουσία του Γάλλου διπλωμάτη στην αρχαία πόλη τεκμηριώνεται από την παράθεση της επιτύμβιας επιγραφής της τριετούς Θερίνης σε μία υποσημείωση του κειμένου του¹⁸. Η νεότερη βιβλιογραφία αποδίδει εσφαλμένα την πρώτη αποσπασματική ανάγνωση της επιγραφής αυτής στον Leake, που την παρουσίασε στον τρίτο τόμο του οδοιπορικού του με την αόριστη ένδειξη «*At Malathriá, a fragment*»¹⁹. Η ακριβής θέση εύρεσης της στήλης έγινε γνωστή το 1883 από τον Αθανάσιο Λασπόπουλο, ο οποίος την εντόπισε σε αγρό του χωριού Καρίτσα, στην περιοχή του βόρειου νεκροταφείου του Δίου²⁰. Τα

κείμενα του Leake και του Λασπόπουλου εκδόθηκαν ως δύο διαφορετικά επιγραφικά μνημεία από τον Μαργαρίτη Δήμιτσα στον οποίο ασκήθηκε αυστηρή κριτική αρχικά από τον Πέτρο Παπαγεωργίου και αργότερα από τον James Cormack, που αναγνώρισαν ότι πρόκειται για την ίδια, μία και μοναδική, επιγραφή²¹.

Τον Δεκέμβριο του 1802 διέσχισε την περική πεδιάδα ο Άγγλος κληρικός, ορυκτολόγος και συλλέκτης αρχαιοτήτων Edward Daniel Clarke. Ακολουθώντας την παραθαλάσσια και βαλτώδη διαδρομή από τον Πλαταμώνα προς την Κατερίνη, έφθασε στην ίδια θέση με τον Beaujour, όπου δεν εντόπισε χωριό με το όνομα Standia, αλλά κατέγραψε το νεότερο τοπωνύμιο Σκάλα του Αγίου Θεοδώρου²². Εκεί πληροφορήθηκε την ύπαρξη ενός Παλαιόκαστρου με πολλά αρχαία μάρμαρα και ερείπια κοντά στην κοίτη του ποταμού Μαλαθριά. Αυτή είναι, μάλιστα, η μοναδική αναφορά σε περιηγητικό κείμενο του τοπωνυμίου Κάστρο, το οποίο χρησιμοποιούν μέχρι σήμερα οι κάτοικοι της περιοχής για τα ερείπια του Δίου. Επειδή δεν μπόρεσε να μάθει περισσότερα για το Παλαιόκαστρο, ο Clarke συνέχισε το ταξίδι του προς την Κατερίνη προσπαθώντας να αναγνωρίσει στη διαδρομή τα ποτάμια της αρχαίας Πιερίας. Τελικά κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο ποταμός Μαυρονέρι ήταν ο Βαφύρας, ο ποταμός Μαλαθριά(ς) ήταν ο Ενιπέυς και η Κατερίνη ήταν το Δίον²³.

Οι λανθασμένες εκτιμήσεις του Clarke οφείλονταν στο γεγονός ότι δεν έλαβε υπόψη του την προέλαση της ξηράς έναντι της θάλασσας εξαιτίας των προσχώσεων των ποταμών του Ολύπου. Οι απόψεις του όμως φαίνεται ότι ενσωματώθηκαν άμεσα στη χαρτογραφία της εποχής του, όπως π.χ. στον υδρογραφικό χάρτη του Aaron Arrowsmith, όπου το Δίον ταυτίζεται

16. Παντερμαλής 1999, 272-279.

17. Beaujour 1829, 191. Για το υδραγωγείο του Δίου βλ. Καραδέδος 1990, 219 κ.ε. Βλ. και στον παρόντα τόμο Βαστέλη 2019.

18. Beaujour 1829, 190.

19. Leake 1835, pl. 31 (no. 155).

20. Λασπόπουλος 1883, 186.

21. Για το χρονικό της δημοσίευσης και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Pandermalis 1981, 283-284. Αναδημοσίευση του άρθρου του Παπαγεωργίου στο Νίγδελης 2015, 221-222.

22. Clarke 1818, 390-391. Το λιμανάκι του Λιτοχώρου, που πήρε το όνομά του από το ομώνυμο εκκλησάκι στην παραλία της Γρίτσας, αναφέρουν συχνά οι ταξιδιώτες στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ενδεικτικά βλ. Holland 1815, 303-304 και Heuzey 1860, 130.

23. Clarke 1818, 390-391, 401-402.

με την Κατερίνη²⁴. Αντίθετα με τον Clarke, ο συμπατριώτης του Henry Holland, ο οποίος πέρασε από το ίδιο λιμανάκι δέκα χρόνια αργότερα, υπολόγισε ορθότερα την απόσταση του Δίου από την ακτή. Παρότι δεν είχε πληροφορίες για την ύπαρξη ερειπίων που θα μπορούσαν να πιστοποιήσουν την ακριβή θέση της πόλης, ταύτισε σωστά το έλος του ποταμού Βαφύρα με το *ostium late restagnans* του Λιβίου²⁵.

Σε ένα άλλο σημείο της αφήγησης ο Clarke αναφέρεται σε μία εντυπωσιακή σορό (*Soros*) από λευκό μάρμαρο, η οποία βρισκόταν στο κέντρο της Κατερίνης και, όπως φαίνεται, είχε κεντρίσει το συλλεκτικό ενδιαφέρον του²⁶. Η μαρμάρινη σορός προφανώς ήταν μία σαρκοφάγος²⁷, η οποία προοριζόταν μάλλον για υδατοδεξαμενή, χρήση συνηθισμένη στα νεότερα χρόνια. Ρωτώντας για την προέλευσή της ο Clarke έμαθε ότι μεταφέρθηκε στην Κατερίνη από το Παλαιόκαστρο της Μαλαθριάς, όταν ο τοπικός αγάς ενημερώθηκε πως κάποιοι Φράγκοι, που αντέγραφαν εκεί επιγραφές, φεύγοντας πήραν μαζί τους ένα εύρημα. Τότε ο αγάς πρόσταξε να καταστραφούν επιτόπου όσο το δυνατόν περισσότερα μάρμαρα και τα υπόλοιπα να μεταφερθούν. Η ιστορία αυτή έχει ξεχωριστή σημασία, αφενός γιατί αποδεικνύει ότι το Δίον δεν έμεινε ανέγγιχτο από το κυνήγι των αρχαιοτήτων και αφετέρου γιατί αποκαλύπτει τη συμπεριφορά της οθωμανικής διοίκησης απέναντι στα αρχαία μνημεία. Ο κατακερματισμός των μαρμάρων παραπέμπει στη μουσουλμανική αντίληψη για τις αρχαιότητες σύμφωνα με την οποία μέσα στα γλυπτά υπήρχε χρυσάφι, το οποίο έλπιζε να βρει ο Τούρκος αγάς²⁸. Το θέμα, ωστόσο, θα μπορούσε να έχει και άλλες προεκτάσεις, καθώς στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αρκετοί αξιωματούχοι του οθωμανικού κράτους είχαν πλέον αντιληφθεί την εμπορική αξία των αρχαιοτήτων φθάνοντας μάλιστα στο σημείο να συναλλάσσονται με τους

Ευρωπαίους αρχαιοδίφες, να διενεργούν ανασκαφές και να δημιουργούν συλλογές.

Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας ο ερειπίωνας του Δίου υπήρξε πολύτιμη πηγή υλικών για διάφορες χρήσεις, κυρίως την οικοδομική. Επιτύμβια μνημεία, βωμοί και στήλες, έχουν εντοπιστεί διάσπαρτα στην ευρύτερη περιοχή, από την παραλία της Κατερίνης μέχρι τον Όλυμπο. Μία τέτοια περίπτωση επισήμανε ο Ρώσος αρχιμανδρίτης και βυζαντινολόγος Porfirij Uspenskij, ο οποίος το 1859 περιηγήθηκε στα μοναστήρια των Μετεώρων, της Όσσας και του Ολύμπου. Στο μετόχι της Σκάλας, όπως ονομαζόταν παλιότερα το μετόχι της Μονής του Αγίου Διονυσίου στο Λιτόχωρο, είδε μια λίθινη βάση με ανάγλυφο βούκρανο και λατινική επιγραφή στην οποία αναφέρεται ένας *tabularius* της ρωμαϊκής αποικίας του Δίου²⁹. Το ιστορικό της έκδοσης αυτής της επιγραφής παρουσιάζει ομοιότητες με εκείνο της Θερίνης (βλ. παραπάνω). Το 1914 οι Γεώργιος Οικονόμος και André Plassart εντόπισαν μία ενεπίγραφη ψηλή βάση εντοιχισμένη κοντά στην κρήνη της αυλής του μετοχίου, η οποία έφερε στο πάνω μέρος λατινική επιγραφή (*[sacer]doti / Domitio / Agathopodi*) και κάτω έναν ανάγλυφο αετό πάνω σε κεραυνό³⁰. Μετά από τέσσερα χρόνια η βάση είχε αποσπαστεί από τον τοίχο με αποτέλεσμα να φανεί στην πίσω πλευρά της το κατώτερο τμήμα της επιγραφής την οποία είχε δημοσιεύσει ήδη ο Uspenskij. Το σωζόμενο κείμενο αντέγραψε και έστειλε στον Plassart το 1918 ένας δεκανέας του Γαλλικού στρατού³¹. Το χαμένο σήμερα μνημείο με τις δύο λατινικές επιγραφές αρχικά ήταν στημένο σε κάποιο ιερό του Διός, όπως φανερώνουν τα ανάγλυφα σύμβολα που έφερε. Σημαντική ένδειξη για την προέλευσή του αποτελεί η ανεύρεση αναθηματικής επιγραφής με το ίδιο όνομα (*T. Domitius Agathopus sacerdos*) σε λίθινο ρείθρο προσαρμοσμένο στη βόρεια πλευ-

24. A. Arrowsmith, *Outlines of Greece and Adjacent Countries, With Modern and Antient Names*, London 1819.

25. Holland 1815, 304. Για το τέλμα του Βαφύρα βλ. Στεφανίδου-Τιβεριού 1998, 28-29. T. Livius, XLIV 6,15.

26. Clarke 1818, 405-407.

27. Λανθασμένη απόδοση του όρου ως «σωρός από μάρμαρα» στο Καραβέργος 2002, 206-207. Για τη χρήση του όρου σορός (= σαρκοφάγος) από τον Clarke βλ. Clarke 1805, 63-64, 122.

28. Σιμόπουλος 1993, 193.

29. Uspenskij 1896, 285.

30. Οικονόμος 1915, 34 (αρ. 56) και εικ. 22.

31. Plassart 1923, 165-166. Πρβλ. Šašel Kos 1979, 81 (no. 187), 83 (no. 192), όπου οι δύο επιγραφές αναφέρονται ως ανήκουσες σε δύο διαφορετικά μνημεία.

ρά του βωμού του ιερού του Διός Υψίστου στο Δίον³².

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι ταξιδιώτες, έχοντας πλέον υπόψη τους το έργο του Leake, αναζητούσαν τα ερείπια του Δίου κοντά στο χωριό Μαλαθριά. Όμως, η βλάβση και το έλος δεν τους επέτρεπαν να δουν κάτι περισσότερο από τους όχθους των ερειπίων και συνήθως περιορίζονταν στην απλή αναφορά της επίσκεψής τους³³. Εξάιρεση αποτελούν ο Δανός αρχαιολόγος Johan Louis Ussing και ο Άγγλος γεωγράφος και αλπινιστής Henry Fanshawe Tozer. Γοητευμένοι από το τοπίο, αφιέρωσαν μερικές γραμμές στην εντύπωση που τους προκάλεσε η επαφή με την οργιαστική φύση του Δίου. Ο Ussing, έφιππος και συνοδευόμενος από κάποιον που γνώριζε καλά τον τόπο, έφθασε στο Δίον το 1846 ακολουθώντας την ημιονική οδό που συνέδεε το Λιτόχωρο με τα χωριά των υπωρειών του Ολύμπου. Το πυκνό δάσος δεν του επέτρεψε να εντοπίσει τα μνημεία που είχε δει ο Leake, ούτε στάθηκε δυνατόν να πείσει τους χωρικούς της Μαλαθριάς να του υποδείξουν τη θέση κάποιων αρχαιοτήτων. Καθώς η αναζήτηση των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος αποδείχθηκε μάταιη, ο νεαρός αρχαιολόγος περιορίστηκε στην απόλαυση του κάλλους του φυσικού περιβάλλοντος, ενασχόληση που ανακάλεσε στη μνήμη του εικόνες της πατρίδας του, φθάνοντας μάλιστα στο σημείο να χαρακτηρίσει την Πιερία ως τη Δανία του Νότου³⁴. Ο Tozer, που επισκέφθηκε την περιοχή το 1856 με αφετηρία την Κατερίνη, περιηγήθηκε στην έκταση των ιερών αλλά τα μόνα μνημεία που μπόρεσε να επισημάνει ήταν το κατάφυτο με δένδρα ελληνιστικό θέατρο και ο επιμήκης στίβος του σταδίου. Πηγές

με κρυστάλλινα νερά, πολλά δέντρα, κυρίως βελανιδιές, στολισμένα με γιρλάντες από κληματίδες και αγράμπελη και ένας αδιαπέραστος ιστός από αγκαθωτά πουρνάρια και παλιούρια, συνθέτουν το γραφικό σκηνικό που περιγράφει με γλαφυρό τρόπο ο Tozer³⁵.

Στην αυγή του 20^{ου} αιώνα εμφανίστηκε μια νέα γενιά περιηγητών, οι οποίοι αντικατέστησαν τις οδοιπορικές σημειώσεις με τον φωτογραφικό φακό. Την ευρύτερη περιοχή του Δίου επισκέφθηκε ο διάσημος Ελβετός φωτογράφος και κατακτητής της κορυφής του Ολύμπου Frédéric Boissonnas, στον οποίο ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε αναθέσει τη φωτογραφική αποτύπωση και ανάδειξη των Νέων Χωρών³⁶. Δύο αδημοσίευτες φωτογραφίες, που φυλάσσονται στο Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης, αποδεικνύουν το πέρασμα του Boissonnas από την αρχαία πόλη³⁷. Άλλη μία σπάνια φωτογραφία, στην οποία απεικονίζονται γλυπτά και επιτύμβιοι βωμοί, αποτελεί τεκμήριο τριών δημοσιευμένων, αλλά χαμένων σήμερα, επιγραφών του Δίου³⁸. Οι αρχαιότητες είχαν συγκεντρωθεί στην αυλή του Διοικητηρίου της Κατερίνης από τον έφορο αρχαιοτήτων Γεώργιο Οικονόμο, ο οποίος περιόδευσε στην Πιερία αμέσως μετά τη σύσταση Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στη Μακεδονία το Νοέμβριο του 1912³⁹.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει μία σειρά λήψεων με θέμα ένα κοπάδι άλογα που δροσιζόταν στα νερά του ποταμού Βαφύρα, κοντά στην ακτή του Θερμαϊκού κόλπου, με φόντο τον Όλυμπο⁴⁰. Μία από αυτές τις λήψεις επιλέχθηκε για να παρουσιαστεί μαζί με άλλες χαρακτηριστικές εικόνες της Ελλάδας στην έκθεση που διοργάνωσε η ελληνική κυβέρνηση το

32. Παντερμαλής 2003, 417.

33. Ενδεικτικά βλ. Barth 1864, 204-205.

34. Ussing 1847, 174-176 και Ussing 1857, 16-17.

35. Tozer 1869, 6-7.

36. Μπουντούρη 2003, 47-59. Για την κατάκτηση της κορυφής του Ολύμπου βλ. Κυρίτσης 2002, 13-15.

37. Σύμφωνα με τις σημειώσεις του Boissonnas η λήψη των φωτογραφιών έγινε την 30η Οκτωβρίου 1920. Η μία φέρει την ένδειξη «*Olympe Malathria vu de Dion*» και η άλλη «*Olympe – Dion*». Για την επίσκεψη στο Δίον το 1921 βλ. Boissonnas 1930, 43-44.

38. Δημοσίευση στο Boissonnas – Baud-Bovy 1921, no. 2. Η φωτογράφιση έγινε την 18η Ιουλίου 1919. Η χειρόγραφη σημείωση του Boissonnas αναφέρει: «*Marble provenant de Dion à Ekaterini*».

39. Οικονόμος 1913, 107-108. Για τις επιγραφές βλ. Οικονόμος 1915, 24-26 (αρ. 40-42).

40. Η φωτογράφιση έγινε την 28η Ιουλίου 1913. Η θέση λήψης δηλώνεται στις χειρόγραφες σημειώσεις του Boissonnas: «*Olympe vu du ravage – chevaux*», «*Le massif vu du ravage*», «*Olympe face orientale vu du ravage – Le Baphyras*». Πρβλ. Baud-Bovy 1919, 51-52. Ο Boissonnas φωτογράφησε επίσης καράβια και εγκαταστάσεις που υπήρχαν κοντά στην ακτή, βλ. Κυρίτσης 2002, 36-37, 39, 42-43.

1919 στο Παρίσι και το 1920 σε διάφορες πόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής⁴¹. Στον αμερικανικό κατάλογο της έκθεσης η απεικόνιση της χώρας του αρχαίου Δίου συνοδεύεται από τη λεζάντα: «*Olympus. The mountain of the Gods*», ενώ η ίδια εικόνα στο βιβλίο του Boissonnas για τον τουρισμό στην Ελλάδα φέρει την επεξηγηματική επιγραφή: «*Le Baphyras. Prés de Dion*»⁴². Στο χαρακτηριστικό αυτό δείγμα πολιτισμικής τοπιογραφίας των αρχών του 20^{ου} αιώνα η διορατική ματιά του φιλέλληνα φωτογράφου προχώρησε από την απλή αποτύπωση σε μία πολύπλευρη ερμηνεία του παρολύμπιου τοπίου. Σε πρώτη ανάγνωση, η εικόνα εκπληρώνει τον προφανή στόχο του δημιουργού να συνδέσει τη φύση με το μύθο και την ιστορία με τη σύγχρονη ζωή, υποβάλλοντας την ιδέα της διαχρο-

νικής ελληνικότητας της περιοχής, που μόλις είχε ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος. Σε δεύτερο επίπεδο, όμως, η φωτογραφία αναδεικνύει τη δυναμική του τόπου, καθώς ενσωματώνει τα δύο στοιχεία που κατεξοχήν οδήγησαν στην ίδρυση του Δίου: την κυριαρχία του Ολύμπου στο τοπίο και την καταλυτική παρουσία του υδάτινου στοιχείου σε όλες τις εκφάνσεις του.

Με τη φωτογραφική περιήγηση του Boissonnas κλείνει ο κύκλος των Ευρωπαίων ταξιδιωτών που αναζητούσαν στη σκιά του Ολύμπου τον ιερό τόπο του Διός. Τα επόμενα χρόνια το νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με πρωτοβουλία του πρύτανη Γεωργίου Σωτηριάδη, άνοιξε το κεφάλαιο των αρχαιολογικών ανασκαφών που έφεραν στο φως την αρχαία πόλη (Εικ. 1 και 2).

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Βαστέλη 2019: Βαστέλη, Κ., Το υδραγωγείο και η κεντρική δεξαμενή του Δίου. Πρόταση συντήρησης και ανάδειξης, στο Σ. Πινγκιάτογλου (επιμ.), *Η πανεπιστημιακή ανασκαφή του Δίου. Νεότερες μελέτες*, Ημερίδα 12.5.2017, Θεσσαλονίκη 2019.
- Γουϊδής 2015: Γουϊδής, Χ., Δίον / Μαλαθριά. Ενδείξεις της ιστορικής εξέλιξης ενός οικισμού, *Βυζαντικά* 32, 2015, 313-334.
- Δήμιτσας 1896: Δήμιτσας, Μ., *Η Μακεδονία εν λίθις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις*, τόμ. 1, Αθήναι 1896 (φωτομηχανική ανατύπωση Θεσσαλονίκη 1988).
- Καραβέργος 2002: Καραβέργος, Αθ., Clarke (Edward Daniel). Ταξίδια στις διάφορες χώρες της Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής (μέρος II). Ελλάδα, Αίγυπτος και Άγιοι Τόποι (μέρος III), στο Ν. Γραϊκος (επιμ.), *Η Πιερία στα βυζαντινά και νεότερα χρόνια, 2^ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πρακτικά, 27-29 Νοεμβρίου 1998*, Κατερίνη 2002, 189-216.
- Καραδέδος 1990: Καραδέδος, Γ., Το υδραγωγείο και η δεξαμενή του Δίου, στο ΑΕΜΘ 4, 1990, 217-229.
- Κυρίτσης 2002: Κυρίτσης, Γ., Ο Όλυμπος του Boissonnas, Θεσσαλονίκη 2002 (έκδοση Δήμος Λιτοχώρου).
- Λασπόπουλος 1883: Λασπόπουλος, Αθ., *Επιγραφαί Δίου, Παρνασσός Ζ'*, 1883, 185-186.
- Μαρκή 2011: Μαρκή, Ε., Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία του δήμου Δίου, στο Πινγκιάτογλου Σ. – Στεφανίδου-Τιβεριού Θ. (επιμ.), *Νάματα. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δ. Παντερμαλή*, Θεσσαλονίκη 2011, 433-442.

- Μπουντούρη 2003: Μπουντούρη, Ε., Φωτογραφία και εξωτερική πολιτική (1905-1922): η συμβολή της οικογένειας Boissonnas, στο Γ. Σταθάτος (επιμ.), *Φωτογραφικές Συναντήσεις Κυθήρων 2002 (Πρακτικά Α' Συνεδρίου για την ιστορία της ελληνικής φωτογραφίας)*, Θεσσαλονίκη 2003, 47-59.
- Οικονόμος 1913: Οικονόμος, Γ., Αγγελία: Γ) Μακεδονία, ΑΕ 1913, 107-108.
- Οικονόμος 1915: Οικονόμος, Γ., *Επιγραφαί της Μακεδονίας*, Αθήναι 1915.
- Νίγδελης 2015: Νίγδελης, Π., Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου. *Επιγραφικά Μελετήματα (Αρχαιότητα)*, Θεσσαλονίκη 2015.
- Παντερμαλής 1989: Παντερμαλής, Δ., Δίον. Το χρονικό των ανασκαφών, *Αρχαιολογία* 33, 1989, 33, 6-11.
- Παντερμαλής 1999: Παντερμαλής, Δ., *Δίον. Η ανακάλυψη*, Αθήνα 1999.
- Παντερμαλής 2003: Παντερμαλής, Δ., Ζευς Ύψιστος και άλλα, στο ΑΕΜΘ 17, 2003, 417-424.
- Παπαθανασίου 2002: Παπαθανασίου, Ε., ΣΠΗ: Συμβολή στην ιστορία ενός χωριού, στο Ν. Γραϊκος (επιμ.), *Η Πιερία στα βυζαντινά και νεότερα χρόνια, 2^ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πρακτικά, 27-29 Νοεμβρίου 1998*, Κατερίνη 2002, 724-837.
- Σαλακίδης – Θεοχαρίδης 2014: Σαλακίδης Γ. – Θεοχαρίδης Ι., *Η κεντρική Ελλάδα τον 15ο αιώνα. Το ανέκδοτο οθωμανικό κατάστιχο του 1485*, Θεσσαλονίκη 2014.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 2001: Πουλάκη-Παντερμαλή, Ε., 1997-2001: Έργα εθνικά και άλλα στην περιοχή του Μακεδονικού Ολύμπου, στο ΑΕΜΘ 15, 2001,

41. Boissonnas 1919 και Puaux 1920, 5-6.

42. Puaux 1920, 23 και Boissonnas, 1930, 42.

331-346.

- Σιμόπουλος 1993: Σιμόπουλος, Κ., *Η λεηλασία και καταστροφή των ελληνικών αρχαιοτήτων*, Αθήνα 1993.
 Στεφανίδου-Τιβεριίου 1998: Στεφανίδου-Τιβεριίου, Θ., *Ανασκαφή Δίου. Τόμος 1. Η οχύρωση*, Θεσσαλονίκη 1998.

Ξενόγλωσση

- Barth 1864: Barth, H., *Reise durch das Innere der Europäischen Türkei von Rustchuk über Philippopol, Rilo (Monastir), Bitolia und den Thessalischen Olymp nach Saloniki im Herbst 1862*, Berlin 1864.
 Baud-Bovy 1919: Baud-Bovy, D., Le plus haut sommet de l' Olympe, στο Homolle, Th. – Deschamps, G. – Dielh, Ch. – et. al., *La Grèce immortelle*, Genève 1919, 41-87.
 Beaujour 1829: Beaujour, L.A.F. de, *Voyage militaire dans l' Empire Othoman, ou Description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles*, Paris 1829.
 Boissonnas 1919: Boissonnas, Fr., *Visions de Grèce: exposition placée sous le Haut Patronage de E. Venizelos*, Paris, Salle de la Boétie, 1919 (catalogue).
 Boissonnas – Baud-Bovy 1921: Boissonnas, Fr. – Baud-Bovy, D., *L'image de la Grèce: La Macédoine occidentale*, Genève 1921 (ελλ. έκδοση: *Η εικόνα της Ελλάδας: Η Δυτική Μακεδονία*, Κατερίνη 1996).
 Boissonnas 1930: Boissonnas, Fr., *Le tourisme en Grèce*, Genève 1930.
 Clarke 1805: Clarke, E.D., *The Tomb of Alexander*, Cambridge 1805.
 Clarke 1818: Clarke, E.D., *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa*, Part II: Greece, Egypt and the Holy Land, section III, London 1818.
 D'Anville 1757: D'Anville, J. B. B., *Analyse de la carte intitulée Les côtes de la Grèce et l'Archipel*, Paris 1757.
 Delilbaşı – Arikian 2001: Delilbaşı, M. – Arikian, M., *Hicrî 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Tirhala*, Ankara 2001.
 Dousa 1599: Dousa, G., *De itinere suo Constantinopolitano, epistola. Accesserunt veteres inscriptiones Byzantio & ex reliqua Graecia nunc primum in lucem editae, cum quibusdam doctorum virorum epistolis*, Lugdunum – Batavae 1599.
 Heuzey 1860: Heuzey, L., *Le mont Olympe et l'Acarnanie. Exploration de ces deux régions, avec l'étude de leurs antiquités, de leurs populations anciennes et modernes, de leur géographie et de leur histoire*, Paris 1860.
 Holland 1815: Holland, H., *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc. during the Years 1812-1813*, London 1815.
 Kazazis 1989α: Kazazis, J. N., Mors Immatura in Funerary Epigrams, *Ελληνικά* 40/1, 1989, 21-33.
 Kazazis 1989β: Kazazis, J. N., Funerary Inscriptions from Koundouriotissa (near Dion, Macedonia), *Ελληνικά* 40/2, 1989, 271-284.
 Leake 1814: Leake, W. M., *Researches in Greece*, London 1814.
 Leake 1835: Leake, W. M., *Travels in Northern Greece*, vol. III, London 1835.
 Legrand 1889: Legrand, É., *Notice Biographique sur Jean et Théodose Zygomalas*, Paris 1889.
 Omont 1897: Omont, H. – Grusius, M. – Dousa, G. et Zygomalas, Th., *REG10*, fasc. 37, 1897, 66-70.
 Pandermalis 1981: Pandermalis, D., Inscriptions from Dion. Addenda et Corrigenda, in Dell, H. J. (ed.), *Ancient Macedonian Studies in Honour of Charles F. Edson*, Thessaloniki 1981.
 Plassart 1923: Plassart, A., Inscriptions de Piérie, d'Emathie et de Bottiée, *BCH* 47, 1923, 163-189.
 Puaux 1920: Puaux, R., *Greece. With reproductions of photographs by Frédéric Boissonnas as shown at the Greek Government Exhibition, Paris, 1919 - New York, Baltimore and Philadelphia, 1920, and a catalogue of the collection* (transl. C. N. Brown), New York 1920.
 Rhody 2010: Rhody, A., The Letter Network of Ioannes and Theodosios Zygomalas, στο Περεντίδης Σ. (επιμ.) – Στείρης, Γ. (συνεργασία), *Ο Ιωάννης και ο Θεοδόσιος Ζυγομαλάς και η εποχή τους*, Αθήνα 2010, 125-152.
 Šašel Kos 1979: Šašel Kos, M., *Inscriptiones Latinae in Graecia repertae. Additamenta ad CIL III*, Faenza 1979.
 Tozer 1869: Tozer, H. F., *Researches in the highlands of Turkey; including visits to mounts Ida, Athos, Olympus, and Pelion, to the Mirdite Albanians, and other remote tribes*, London 1869.
 Ussing 1847: Ussing, J. L., *Reisebilleder fra Syden*, Kjöbenhavn 1847.
 Ussing 1857: Ussing, J. L., *Griechische Reisen und Studien*, Kopenhagen 1857.
 Vaudoncourt 1816: Vaudoncourt, F. G. de, *Memoirs on the Ionian Islands [...] together with a comparative display of the ancient and modern geography of the Epirus, Thessaly, Morea, part of Macedonia, &c. &c.* (translated from the original inedited MS. by W. Walton), London 1816.
 Yerasimos 1991: Yerasimos, St., *Les Voyageurs dans l'empire ottoman (XIVe – XVIe siècles)*, Ankara 1991.

Maria Iatrou

Abstract: Dion. Re-reading the texts of the Western travelers

A part from the important works of William Martin Leake, to whom we owe the identification of the exact location of Dion, and Léon Alexandre Heuzey, who actually commenced the archaeological research in the ancient city, references to Dion are also found in other lesser known travel texts. These accounts are valuable sources for the local history, since the narrative consists of descriptions of the nat-

ural and cultural environment, information about the settlements that succeeded Dion and references to the material remains of the ancient city. This paper presents information and images collected from the works of Georgius Dousa, Félix de Beaujour, Guillaume de Vaudoncourt, Edward Daniel Clarke, Henry Holland, Porfirij Uspenskij, Johan Louis Ussing, Henry Fanshawe Tozer and Frédéric Boissonnas.

Εικ. 1. Ο κεντρικός δρόμος του Δίου πριν την έναρξη των ανασκαφών
(πηγή: Γ. Σωτηριάδης, Ανασκαφή Δίου Μακεδονίας, ΠΑΕ 1931, 45).

Εικ. 2. Η πέτρινη γέφυρα του ποταμού Βαφύρα και στο βάθος το αρχαίο Δίον
(πηγή: Γ. Σωτηριάδης, Περί το Δίον της Μακεδονίας, Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης 1930, 6).

